

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ГЕОЛОГО-ГЕОГРАФСКИ ФАКУЛТЕТ
Книга 2 – ГЕОГРАФИЯ
Том 108

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”
FACULTY OF GEOLOGY AND GEOGRAPHY
Book 2 – GEOGRAPHY
Volume 108

ЕВОЛЮЦИЯ НА ПОЛИТИКАТА НА ЕС ЗА РАЗВИТИЕ НА ГРАДОВЕТЕ

ВАСИЛ ЗАРКОВ

*Катедра Социално-икономическа география
e-mail: vaskoggf@gmail.com*

Vasil Zarkov. EVOLUTION OF EU URBAN DEVELOPMENT POLICY

European policy for urban development, and in its limited sense, urban planning, has no legal basis in the treaties of the European Union. However, economic, social and territorial cohesion of the Union has a great urban dimension.

In this context European cities, since the formation of the European Community to date, are subject to a targeted policy, both at national and European level, aimed at the development of modern urban structures for effective development.

Key words: EU urban policy, urban planning, integrated territorial approach.

Европейската политика за развитие на градовете, и в своя ограничен смисъл – градското планиране, няма правна основа в учредителните договори на Европейския съюз (ЕС). Въпреки това, икономическото, социалното и териториалното сближаване на Съюза имат силно градско измерение.

Европа е един от най-урбанизираните континенти в света. Понастоящем приблизително 68% от населението на Европейския съюз живее в градски райони и този дял продължава да расте (Статистически данни за градовете. Евростат, 2013). Европейските градове имат голяма роля от основно значение: като двигатели на икономиката, като места за изграждане на връзки, проява на иновации и като центрове за предоставяне на услуги за заобикалящите ги територии. Но същевременно те страдат от демографски проблеми, социално неравенство, социално изключване на конкретни групи от населението, липсват евтини и подходящи жилища, налице са екологични проблеми.

В дългосрочен план градовете не биха могли да изпълняват своята роля на двигатели на социалния напредък и на икономическия растеж, както е посочено в стратегията „Европа 2020“, ако не се запази социалното равновесие вътре в тях и помежду им, не се гарантира културното им многообразие и не се създаде висококачествена градска среда.

В този контекст европейските градове, от създаването на Европейската общност до момента, са обект на целенасочена политика, целяща развитието на модерни градски структури за ефективно развитие както на национално, така и на европейско равнище.

Провежданите политики за градско развитие на национално равнище се различават значително между отделните държави членки, като само в някои държави има специализирани министерства и министри по тези въпроси. Вместо да са сфера на дейност със зададена политическа и стратегическа насока, често тези политики са косвен резултат от законите за градоустройството и териториалното устройство и комбинираното въздействие на секторните политики.

Наблюдават се също така големи разлики между държавите-членки в начина, по който се управляват градовете, тяхната автономност, предоставянето на правомощия и ангажирането им в националната политика. В някои държави са въведени като административни обединения допълнителни междинни структури, за да се улесни съвместното планиране и действието по стратегически въпроси или обща инфраструктура.

В рамките на системите за национално управление в широки предели варира също така предоставянето на правомощия на градовете от гледна точка на политическата автономност, както и контрола върху бюджета и местното данъчно облагане. В някои държави главните (предимно столичните) градове получават специален статут, който е свързан с допълнителни ресурси и отговорности (Втори доклад за състоянието на европейските градове. Европейска комисия, 2010).

Държавите членки си сътрудничат на междуправителствено равнище по въпросите на градското развитие, като председателството на Съвета на ЕС организира и ръководи срещите. Резултатите от междуправителственото сътрудничество включват главно документи, приети по време на неформални срещи на министрите, като: Лайпцигската харта, Териториалната програма на ЕС, Декларациите от Марсилия, Толедо и др. Тъй като обаче няма официален състав на Съвета на ЕС специално за градска политика, а степента на ангажираност на различните държави членки с течение на времето се е променяла, въздействието на междуправителственото сътрудничество върху политиките на ЕС и върху националните политики също е променливо.

В исторически план развитието на политиката на ЕС за градско развитие е представено на фиг. 1.

През 1972 г. Европейският съвет обявява европейската регионална политика за жизненоважен фактор за укрепването на Общността. Започват да се отпускат средства в подкрепа на необлагодетелстваните райони (предимно за руралните райони, районите в индустриален упадък, периферните и слабонаселените райони) за насърчаване на балансираното и хармоничното развитие в Европа. До края на осемдесетте години на миналия век премахването на регионалните неравенства е смятано за важна странична цел на създаването на единния пазар.

През деветдесетте години на XX в. е повишена ефективността на провежданата регионална политика и свързаните с нея програми. Договорът за Европейския съюз

Фиг. 1. Основни документи, определящи политиката на ЕС за градско развитие

(Договор от Маастрихт) от 1992 г. и преговорите за разширяване на Съюза няколко години по-късно довеждат до съществено увеличаване на структурните фондове.

Градовете стават част от политиката на ЕС на по-късен етап, въпреки че още в началото на деветдесетте години на миналия век е даден ход на пилотни програми за градско развитие, като обаче не се прави голямо разграничение между големи и малки градове. Дълго време главното разграничение и предмет на обсъждане е това между богатите и бедните райони на ЕС, между така наречения „син банан“ в Западна Европа и останалата част от континента.

През 1997 г. в своето съобщение „Към градска програма в Европейския съюз“, Европейската комисия посочва, че са необходими още усилия за засилване или възстановяване на ролята на европейските градове като места на социална и културна интеграция, като източници на икономически просперитет и устойчиво развитие, както и като основи за демокрацията.

Оттогава се наблюдава развитие от гледна точка на обхвата на интервенциите, които имат политиките на ЕС в градските райони, а градското развитие се е превърнало в по-важен елемент от изработването на политиките на ЕС. Въпреки това две десетилетия по-късно програмата все още не е намерила конкретен израз. Политиките все още са фрагментирани, сложността на предизвикателствата пред градовете се е увеличила, а ролята на местното управление в изработването и прилагането на политиките на ЕС все още е предмет на обсъждане.

През 1998 г. Европейската комисия стартира инициатива със съобщението си „Устойчиво градско развитие: рамка за действие“. Но влиянието ѝ върху разискванията в Съвета на Европейския съюз относно провежданата политика за градско раз-

витие, както посочва Hans Verdonk (2014), е много ограничено. През същата година Европейският икономически и социален комитет (ЕИСК) публикува становището си „Градоустройствените въпроси: насоки за европейски дебат“, с което определя цялостните си позиции по отношение на протичащите процеси в европейските градове и необходимостта от провеждането на единна политика.

Една година по-късно, в Потсдам, Съветът на Европейския съюз приема документ озаглавен „Европейски план за развитие на територията“ (ЕПРТ). ЕПРТ представлява обща референтна рамка за различните участници в развитието и устройството на територията (ЕС, държави членки, региони и други регионални и местни органи), която подкрепя териториалното измерение на полицентрична Европа и така необходимия териториален аспект на секторните политики на ЕС. На практика обаче ЕПРТ се прилага единствено във връзка със стартирането на Европейската мрежа за наблюдение на устройството на територията (ESPON) и, косвено, чрез трите програми INTERREG (за трансграничното, транснационалното и междурегионалното сътрудничество).

От 2004 г. нататък Съветът на ЕС се ангажира по-пряко с проблемите на градовете. Това става с приемането на „Актове на Общността в областта на урбанистичната политика“ (Urban Acquis). На всеки две години се провеждат неформални срещи на министрите, отговарящи за териториалното планиране и развитие, на които градското измерение е централна тема. На подобна среща през месец ноември 2004 г. в Ротердам министрите се споразумяват да включат в политическата си програма за периода до 2007 г. изготвянето на обобщен документ на тема „Състояние на територията и перспективи за Европейския съюз“. През май 2007 г. в Лайпциг този процес довежда до приемането на „Териториална програма на Европейския съюз – към по-конкурентоспособна и устойчива Европа с различни региони“ и „Лайпцигска харта за устойчиви европейски градове“.

По същество Териториалната програма представлява стратегическа рамка, която определя приоритетите за териториално развитие на Европейския съюз. Същите са формулирани на неформална среща на министрите, проведена две години по-рано в Люксембург през месец май 2005 г. Сред приоритетите на програмата са: насърчаване на градското развитие при следване на полицентричен модел; засилване на партньорството между градските и руралните райони; укрепване на екологичните структури и културните ресурси и др.

Чрез Лайпцигската харта за устойчиви европейски градове министрите на държавите членки се споразумяват за общи принципи и стратегии на политиката за развитието на градските райони и поемат ангажимент:

- „да инициират политически дебати в своите държави относно това как да залегнат принципите и стратегиите на Лайпцигската харта за устойчиви европейски градове в политиката за национално, регионално и местно развитие;
- да използват инструментариума на интегрираното развитие на градските райони и свързаното с това управление за прилагането му и за тази цел да създадат необходимата рамка на национално равнище;
- да насърчават създаването на балансирана териториална организация въз основа на европейска полицентрична градска структура“ (Лайпцигска харта, 2007).

В документа са посочени редица въпроси, свързани с градското развитие, на които да бъде потърсено решение в една обща европейска рамка при спазване на принципа на субсидиарността.

Хартата за първи път извежда на преден план необходимостта от политика за интегрирано развитие на градските райони, което на практика означава едновременно и справедливо да се отчитат грижите и интересите, които имат отношение към градското развитие. В документа е посочено, че „политиката за интегрирано развитие на градските райони е процес, при който се координират пространствените, секторните и времевите аспекти на основни области от градската политика. От съществено значение е участието на икономическите актьори, заинтересованите страни и обществеността. Политиката за интегрирано развитие на градските райони е основна предпоставка за реализирането на стратегията на ЕС за устойчиво развитие. Осъществяването ѝ е задача от европейски мащаб, но изисква също и отчитане на местните условия и нужди, както и на субсидиарността“ (Лайпцигска харта, 2007).

Във връзка с Териториалната програма и Лайпцигската харта, Комисията по регионално развитие на Европейския парламент в края на 2007 г. изготвя Предложение за резолюция относно последващи действия свързани с двата документа. В предложението е посочено, че целите и приоритетите на хартата и програмата могат да бъдат постигнати, само ако се следва всеобхватна, междусекторна и цялостна стратегия за развитие, която прилага интегрирания подход за градско развитие на практика. За тази цел прилагането на интегриран подход трябва да се превърне в задължителна предпоставка при планирането на програми и подбора на проекти по структурните фондове след 2013 г.

През ноември 2007 г. Комитетът на регионите приема становище относно „Четвърти доклад за икономическото и социално сближаване“. С това становище и във връзка с приетата няколко месеца по рано Лайпцигска харта, Комитетът отправя искане, в Петия доклад за сближаването градското измерение да бъде разгледано в самостоятелна глава. Това се налага с оглед на централното място на европейските градове за постигане на целите на стратегиите от Лисабон и Гьотеборг.

Няколко месеца по-късно, в началото на февруари 2008 г., Европейският парламент приема доклад: „Последващи действия във връзка с Териториалната програма и Лайпцигската харта – европейска програма за действие за териториално развитие и териториално сближаване“. Докладът подчертава значението на интегрирания подход към регионалното и градското планиране с цел укрепване на способността на регионите и градовете да подобряват приспособимостта си към икономически промени в интерес на качеството на живот на европейските граждани. Впоследствие целите и аргументите на Лайпцигската харта са доразвити на неформалните министерски срещи в Марсилия и в Толедо по време на френското и испанското председателство на Съвета на ЕС. Тези срещи завършват с приемането на декларации от страна на министрите, отговарящи за градското развитие на държавите членки, известни като „Декларация от Марсилия“ (2008 г.) и „Декларация от Толедо“ (2010 г.).

Двете срещи се провеждат в обстановка на световна финансова, икономическа и социална криза, която оказва сериозно въздействие върху икономиката на Европа, а също и върху качеството на живот в европейските градове. По време на срещата в Толедо, като

взимат предвид градското измерение на кризата, бъдещите предизвикателства пред европейските градове и приетата стратегия „Европа 2020“, министрите подчертават необходимостта от „насърчаване на по-интелигентно, по-устойчиво и социално включващо градско развитие в европейските големи и малки градове“ (Декларация от Толедо, 2010).

С оглед постигането на такова градско развитие, министрите потвърждават валидността на поетите ангажименти и на принципите, утвърдени по време на предходните срещи. Те извеждат на преден план интегрирания подход в градските политики като един от основните инструменти за постигане на напредък в посоката, заложена в стратегията „Европа 2020“.

Този интегриран подход изисква преди всичко възприемането на цялостен (хोलистичен) подход и мислене. Това означава: „да се заменят обичайните секторни или едноизмерни подходи с нови напречни или многоизмерни подходи с хармонизиране на различните области на политиката и ресурсите. Стратегиите и мерките трябва да бъдат неделими и да са насочени към цялата комплексност на градското развитие“ (Декларация от Толедо, 2010).

Приоритетите и целите на Лайпцигската харта и последвалите я Декларации са препотвърдени и доразвити в „Териториалната програма 2020 на Европейския съюз“ (ТА2020), договорена на неформална министерска среща в Гьодьоьо през май 2011 г. по време на унгарското председателство на Съвета на ЕС. ТА2020 акцентира върху балансираното многоцентрово териториално развитие, както и използването на интегрирани подходи за развитие в градските, руралните и специфичните райони. По време на срещата министрите излизат с обща Декларация, известна като „Декларацията от Гьодьоьо“, с която заявяват, че: „е назрял моментът за приемане на интегриран и междусекторен подход към балансираното развитие на европейските градове“ (Декларация от Гьодьоьо, 2011).

Няколко месеца по-късно, през октомври 2011 г., излиза доклад на Генерална дирекция (ГД) „Регионална политика“ озаглавен: „Градове на бъдещето. Предизвикателства. Визии. Пътища напред“. Чрез него се повишава разбирането за очакваните последици от някои тенденции, като: демографски спад, социална поляризация и уязвимост на различните европейски градове. Докладът очертава също възможностите и ключовата роля, която градовете могат да играят при постигане на целите на ЕС, по-специално за изпълнение на стратегията „Европа 2020“. В доклада са синтезирани главните принципи на европейския модел за устойчиво градско развитие, като се позовават на: Договора за функционирането на Европейския съюз, Хартата на основните права на Европейския съюз, Европейския социален модел, Лайпцигската харта, Декларацията от Толедо и Териториалната програма на Европейския съюз до 2020 г. В него се представят някои вълнуващи модели и визии и се утвърждава значението на интегрирания подход за градско развитие.

Един месец по-късно, през ноември 2011 г., Европейската комисия публикува седмичен доклад за напредъка на икономическото, социалното и териториалното сближаване, под наименованието „Градско и регионално измерение на Европа 2020“. Докладът посочва характеристиките на интелигентните, устойчивите и приобщаващите градове и потвърждава необходимостта, че при разработването на регионалните стратегии за растеж, градовете трябва да играят активна роля.

В този контекст, през 2012 г. Генерална дирекция „Регионална политика“ на Европейската комисия е преименувана на Генерална дирекция „Регионална и урбанистична политика“. По този начин е отчетен фактът, че градовете трябва изцяло да съдействат при икономическото, социалното и териториалното развитие на ЕС, както и е потвърдено силното градско измерение в политиките на ЕС и особено в регионалната политика. Най-малко около 50% от Европейския фонд за регионално развитие (ЕФРР), приблизително 80–90 млрд. евро, ще бъдат инвестирани в градски райони по линия на оперативните програми през финансовия период 2014–2020 г. Минимум 5% от средствата, отпуснати на национален принцип от ЕФРР, са предназначени за интегрирано и устойчиво градско развитие, за да се гарантира приоритетното му третиране във всички държави членки (Регламент (ЕС) № 1301/2013 от 17 декември 2013 г. относно Европейския фонд за регионално развитие). Това силно контрастира с мястото, отредено на градовете в програмите по структурните фондове за периода 2007–2013 г. и за предходния период (2000–2006 г.), но това е недостатъчно с оглед на мястото, което заемат градовете в политиката на ЕС.

В края на месец март 2012 г. в Копенхаген, Комитетът на регионите (КР) приема декларация, известна като „Декларацията от Копенхаген“. Чрез нея КР отправя искания към институциите на ЕС за: придаване на по-изразен териториален характер на стратегията „Европа 2020“, предоставяне на достатъчно финансови средства за всеобхватна градска политика, отделяне на по-голямо внимание на териториалното сътрудничество между европейските градове, увеличаване на ролята на градовете и регионите в изготвянето на европейските политики и по-голяма финансова самостоятелност на градовете и регионите.

Въпреки че в съобщенията и докладите на Комисията, междуправителствените декларации и програмите на ЕС от последните две десетилетия се поставя все по-силен акцент върху градовете, общата картина остава фрагментирана. Независимо от заявените намерения и свързания с тях политически процес, през последните години ангажиментът на държавите членки към градската политика по-скоро е намалял, отколкото да се засили. Това се проявява във факта, че досега почти не може да се отреди приоритет на въпросите на градската политика във важни политически области, като: заетост, околна среда, образование и наука, жилищна политика, екология и др. Европейските градове и държавите-членки като цяло често продължават да се съсредоточават върху ежедневната си дейност, вместо да възприемат нови интегрирани стратегии или дългосрочни цели.

Икономическите, социалните, териториалните и екологичните изисквания, както и отслабените финансови перспективи, налагат необходимостта от последователна и функционираща Програма за градско развитие на ЕС. Такава програма би оказала подкрепа на съществуващия скрит икономически, социален, културен и технологичен потенциал в европейските градове.

В този контекст през 2012 г. Европейският парламент приема резолюция, в която се посочва необходимостта от засилване на градското измерение на политиките на ЕС и от междуправителствено сътрудничество по политиките за градското развитие, като се призовава за изработването на съвместна работна програма или европейска програма за градовете. Европейският парламент също подчертава необходимостта от по-активно участие на градовете в тези процеси.

В средата на 2013 г. е направено предложение от група от държави членки, водени от Нидерландия и Белгия, за програма за градовете в контекста на междуправителственото сътрудничество по въпросите на градското развитие. В края на същата година Комитетът на регионите предоставя становище по собствена инициатива, озаглавено „Към интегрирана програма за градовете в ЕС“. В становището се призовава за нова Интегрирана програма за градовете в ЕС, която да осигури структурната основа за градското измерение в европейските политики и в законодателството.

В началото на 2014 г. от мрежата Eurocities¹ е посочена необходимостта от приемането на програма на ЕС за градовете, за да се осигури по-добро координиране на политиките, интегриране на целите на градското развитие в по-голям брой политики, по-добро балансиране на приоритетите в европейските инвестиционни програми и засилване на прекия диалог между градовете и Комисията.

В периода 17–18 февруари 2014 г. Европейската комисия организира форум под надслов „Градовете на бъдещето: да инвестираме в Европа“. Основната цел на форума е да се насърчи дебат на европейско равнище по въпросите за необходимостта от програма за градско развитие на ЕС.

След форума няколко организации на заинтересовани страни формулират своите изрични призиви чрез документи за изразяване на позиция. Съветът на европейските общини и региони (СЕОР) призовава за приемането на програма на ЕС за градовете, с която да се улеснят достъпът и активното участие на всички видове градове – малки, средни и големи, в процеса на изработване на политики за тяхното развитие. Асоциацията на местните власти Energy Cities² потвърждава необходимостта от формулирането и прилагането на програма на ЕС за градовете.

В резултат на проведенния форум и изразените позиции на заинтересованите страни, през юли 2014 г. Европейската комисия публикува съобщение, озаглавено: „Градското измерение на политиките на ЕС – ключови характеристики на една програма на ЕС за градовете“. В съобщението е представено състоянието на градската среда в рамките на ЕС към момента. Изяснява се къде се намира Европа от гледна точка на провежданата градска политика, призивите за програма на ЕС за градовете, както и потенциалните пътища за политиката на ЕС след 2020 г.

В контекста на горното Комитетът на регионите в края на 2014 г. чрез свое становище призовава Комисията да изготви Бяла книга за интегрирана градска политика преди представянето на стратегията, която ще наследи стратегията „Европа 2020“, и бюджета на ЕС за периода след 2020 г. Целта на тази Бяла книга би трябвало да бъде да се установи по-интегриран подход на политиката и законодателството на ЕС във връзка с градовете и градските райони и да се привлекат градовете и местните и регионалните власти за по-активно участие в подготовката на тази политика, както и да

¹ Eurocities (www.eurocities.eu) е мрежа (група) от европейски градове, основана през 1986 г. от кметовете на Барселона, Бирнингам, Франкфурт, Лион, Милано и Ротердам. Нейната основна задача е да се постави въпроса за икономическото, политическото и социалното развитие на градовете на страните членки на ЕС на европейския дневен ред.

² Energy Cities (www.energy-cities.eu) е Европейска асоциация на местните власти в енергиен преход. Асоциацията е създадена през 1990 г. Понастоящем представлява повече от 1000 града в 30 държави.

се отправят препоръки за това кои елементи в европейските програми за финансиране са подходящи за подпомагането на развитието на градовете.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Европейският съюз и държавите членки са изправени пред редица предизвикателства, свързани с икономиката, климата, околната среда и обществото като цяло. Повечето от тези предизвикателства имат сериозно градско измерение. Те или се проявяват главно в градовете и около тях (бедност, социална и пространствена сегрегация, влошаване на околната среда), или намират своите решения във и чрез градовете (икономическо развитие и новаторство, социални иновации и интеграция).

На съвременния етап обаче градовете все по-трудно предлагат решения, по-скоро създават проблеми и задават въпроси: социални, икономически, инфраструктурни, екологични... Политическият отговор на европейско и на национално равнище е бавен и често неорганизиран, с множество, но зле интегрирани секторни инициативи, макар ролята на градовете за икономическото, социалното и културното развитие и техният потенциал на местообитание с по-ефективно използване на ресурсите отдавна да са признати.

В последно време все повече се налага мнението, че европейските градове трябва да бъдат включени по подходящ начин в изработването и прилагането на политиките на ЕС, и че градските реалности, в които те ще бъдат прилагани, трябва в по-голяма степен да бъдат съобразени в съответните политики на ЕС. Това се изразява в призови за създаване на единна програма на ЕС за градовете и/или Бяла книга за интегрирана градска политика от страна на широк кръг заинтересовани страни на равнище ЕС, на национално и местно равнище.

Разработването на една такава програма не е единичен процес, който може да се изрази с един документ. Преди да бъде разработена, е нужно ясно да се установят нейните цели и мотиви, формата, под която може да бъде създадена, и как би могла да функционира. Програмата не може да бъде формулирана изолирано. Тя трябва да бъде напълно съгласувана с общите цели и стратегия на ЕС. Градовете не могат вече да се определят само от административните си граници, нито пък политиките за градско развитие могат да са насочени само към административните единици на градско равнище. Все по-голямо внимание трябва да се отделя на необходимите взаимни допълвания между градовете и прилежащия им хинтерланд. Политиките за градско развитие трябва да осигуряват съгласуваност (интегрираност) между секторните инициативи с въздействие върху пространственото оформление и инициативите, предприемани на териториален принцип.

Всичко това изисква нови форми на „гъвкаво“ управление на градската среда. В този контекст усъвършенстването на организацията на местните и регионалните власти представлява едновременно и предизвикателство, и задължително предварително условие за осъществяването на европейската програма за развитие на градовете.

В този смисъл бих искал да припомня думите на Desmond Morris, автор на известната книга *The Human Zoo*, че: „животът в големия град, навсякъде по света, носи определени рискове поради замърсяването на околната среда, стреса и насилието. Въпреки

това обаче, хората се стремят към големите градове, тъй като непрекъснатата сложност на градската атмосфера вълнува, стимулира въображението и творчеството, създава чувство за лична свобода. Доколко ще се редуцира риска за природата и за хората, за да живеят в една по-цивилизована, по-хуманна и по-вълнуваща среда зависи както от градоустройствените политики и предложения, така и от управленските решения, инициативи и умения“.

ЛИТЕРАТУРА

- Втори доклад за състоянието на европейските градове. Европейска комисия, 2010 г.
- Декларация от Гьодьольо, приета на неофициалната среща на министрите, отговарящи за градското развитие – 19 май 2011 г.
- Декларация от Копенхаген, приета от Комитета на регионите през месец март 2012 г.
- Декларация от Марсилия, приета на неофициалната среща на министрите, отговарящи за градското развитие – 25 ноември 2008 г.
- Декларация от Толедо, приета на неофициалната среща на министрите, отговарящи за градското развитие, на 22 юни 2010 г.
- Доклад „Градове на бъдещето. Предизвикателства. Визии. Пътища напред“. ГД „Регионална политика“, 2011.
- Доклад „Последващи действия във връзка с териториалната програма и Лайпцигската харта – европейска програма за действие за териториално развитие и териториално сближаване“. Европейски парламент, 2008.
- Европейски план за развитие на територията. Съвет на ЕС, 1999.
- Лайпцигска харта за устойчиви европейски градове, съгласувана по повод на неформална среща на министрите, отговарящи за развитието на градските райони и териториалната кохезия. Лайпциг, 24–25 май 2007 г.
- Работен документ „Към интегриран подход по отношение на градовете в Европейския съюз“. Комитет на регионите, 2014.
- Регламент (ЕС) № 1301/2013 от 17 декември 2013 г. относно Европейския фонд за регионално развитие.
- Седми доклад за напредъка в икономическото, социалното и териториалното сближаване. Европейска Комисия, 2011.
- Статистически данни за градовете – градски одит. Евростат, 2013.
- Становище „Градоустройствените въпроси: насоки за европейски дебат“. Европейски икономически и социален комитет, 1998.
- Становище „Към интегрирана програма за градовете в Европейския съюз“, Комитет на регионите. 2013.
- Съобщение „Градското измерение на политиките на ЕС – ключови характеристики на една програма на ЕС за градовете“. Европейска Комисия, 2014.
- Съобщение „Към градска програма в Европейския съюз“. Европейска комисия, 1997.
- Съобщение „Устойчиво градско развитие: рамка за действие“. Европейска комисия, 1998.
- Териториална програма 2020 на Европейския съюз, договорена на неформална министерска среща в Гьодьольо, 19 май 2011 г.
- Териториална програма на Европейския съюз – към по-конкурентоспособна и устойчива Европа с различни региони, приета по повод на неформалната среща на министрите на градоустройственото развитие и териториалното сближаване, Лайпциг, 25 май 2007 г.
- Morris, D. 1996 (1969). The human zoo.
- Verdonk, H. 2014. Urban policies in Europe.

Постъпила април 2015 г.